

УДК 364-787.2

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2024.5.6>

Людмила МЕЛЬНИК

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної роботи, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, вул. Огієнка, 61, м. Кам'янець-Подільський, Хмельницька обл., Україна, 32300

ORCID: 0000-0002-3563-3137

Жанна МЕЛЬНИК

кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної роботи, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, вул. Огієнка, 61, м. Кам'янець-Подільський, Хмельницька обл., Україна, 32300

ORCID: 0000-0003-3348-093

Юрій СЕРБАЛЮК

кандидат історичних наук, доцент кафедри соціальної роботи, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, вул. Огієнка, 13, м. Кам'янець-Подільський, Україна, 32300

ORCID: 0000-0002-8914-2261

Віталій СПІВАК

кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної роботи. Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, вул. Огієнка, 61, м. Кам'янець-Подільський, Україна, 32300

ORCID: 0000-0003-1843-562X

Бібліографічний опис статті: Мельник Л., Мельник Ж., Сербалюк Ю., Співак В. (2024). Особливості надання суспільної допомоги людям з обмеженими функціональними можливостями. *Ввічливість. Humanitas*, 5, 39–45, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2024.5.6>

ОСОБЛИВОСТІ НАДАННЯ СУСПІЛЬНОЇ ДОПОМОГИ ЛЮДЯМ З ОБМЕЖЕНИМИ ФУНКЦІОНАЛЬНИМИ МОЖЛИВОСТЯМИ

У статті розглядаються різні історичні аспекти надання соціально-педагогічної допомоги людям, зокрема дітям з особливостями психофізичного розвитку. Розглянуті питання вивчення милосердя та благодійності як культурно-історичних передумов соціальної педагогіки і соціальної роботи в історико-соціальних та історико-педагогічних дослідженнях сучасних вітчизняних науковців протягом чотирьох основних етапів історії розвитку соціальної допомоги людям з відхиленнями у розвитку. Визначені основні проблеми, пов'язані з інтеграцією дітей з особливими потребами у суспільство.

Діти з обмеженими функціональними можливостями є однією з найуразливіших категорій суспільства. Метою соціальної політики уряду України щодо дітей з обмеженими функціональними можливостями є створення умов, за яких вони могли б користуватися тими самими правами й виконувати ті самі обов'язки, що й інші члени суспільства.

Нагляд за динамікою дитячої інвалідності та пошук шляхів впливу на неї, удосконалення чинного законодавства щодо соціального захисту дітей з інвалідністю – одне з найважливіших завдань сучасної правової держави. Питання соціальної підтримки дітей з обмеженими фізичними можливостями не втрачає своєї актуальності, незважаючи на те, що цьому питанню постійно приділяється увага як на законодавчому рівні шляхом закріплення прав, пільг та компенсацій дітям-інвалідам, так і на суспільному рівні шляхом передбачення державних гарантій їх економічної та моральної підтримки.

Головною проблемою дітей з інвалідністю та сімей, в яких виховуються такі діти, є те, що на рівні органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій ці нормативно-правові акти не завжди виконуються, а відтак на практиці діти з інвалідністю нерідко позбавлені прав та гарантій, передбачених чинним законодавством.

В Україні відсутня єдина система обліку дитячої інвалідності, що викликає складності у вивченні цієї проблеми та необхідність прийняття заходів щодо її вирішення.

У зв'язку з цим у статті сучасний стан регулювання соціального захисту дітей з особливими потребами розглядається як результат розвитку національного законодавства, простежується розвиток понять «особа з інвалідністю», «соціальне забезпечення», «соціальний захист»; здійснюється порівняльний, формально-логічний і системно-структурний аналізи всієї системи соціального захисту дітей з інвалідністю і визначаються загальні ознаки та специфічні риси різних видів соціального захисту.

Ключові слова: суспільна допомога, людина з обмеженими функціональними можливостями, інвалідність, громадяни з особливими потребами, соціальна робота, відхилення у розвитку, інтеграція.

Lyudmila MELNYK

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Social Work, Kamianets-Podilskyi Ivan Ohiienko National University, 61 I. Ogienko str., Kamianets-Podilskyi, Khmelnytskyi region, Ukraine, 32300

ORCID: 0000-0002-3563-3137

Zhanna MELNYK

Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Social Work, Kamianets-Podilskyi Ivan Ohiienko National University, 61 I. Ogienko str, Kamianets-Podilskyi, Khmelnytskyi region, Ukraine, 32300

ORCID: 0000-0003-3348-093

Yuriy SERBALYUK

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor at the Department of Social Work, Kamianets-Podilskyi Ivan Ohiienko National University, 61 I. Ogienko str, Kamianets-Podilskyi, Khmelnytskyi region, Ukraine, 32300

ORCID: 0000-0002-8914-2261

Vitalii SPIVAK

Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor at the Department of Social Work, Kamianets-Podilskyi Ivan Ohiienko National University, 61 I. Ogienko str, Kamianets-Podilskyi, Khmelnytskyi region, Ukraine, 32300

ORCID: 0000-0003-1843-562X

To cite this article: Melnyk L., Melnyk Zh., Serbalyuk Yu., Spivak V. (2024). Osoblyvosti nadання suspilnoi dopomohy liudiam z obmezhenymy funktsionalnymy mozhlyvostiamy [Peculiarities of providing public assistance to people with limited functional capabilities]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 5, 39–45, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2024.5.6>

FEATURES OF PROVIDING SOCIAL ASSISTANCE TO PEOPLE WITH LIMITED FUNCTIONAL CAPABILITIES

The article examines various historical aspects of the provision of social and pedagogical assistance to people, in particular to children with special psychophysical development. The issues of studying mercy and beneficence as cultural-historical prerequisites of social pedagogy and social work are considered in the historical-social and historical-pedagogical studies of modern domestic scientists during the four main stages of the history of the development of social assistance to people with developmental disabilities. The main problems associated with the integration of children with special needs into society have been identified.

Children with limited functional capabilities are one of the most vulnerable categories of society. The goal of the social policy of the government of Ukraine regarding children with disabilities is to create conditions under which they could enjoy the same rights and fulfill the same duties as other members of society.

Monitoring the dynamics of children's disability and finding ways to influence it, improving the current legislation on the social protection of children with disabilities is one of the most important tasks of a modern legal state. The issue of social support for children with physical disabilities does not lose its relevance, despite the fact that attention is constantly paid to this issue both at the legislative level by enshrining the rights, benefits and compensations of disabled children, and at the social level by providing state guarantees for their economic and moral support.

The main problem of children with disabilities and families in which such children are brought up is that at the level of executive authorities, local self-government bodies, enterprises, institutions, and organizations, these normative legal acts are not always implemented, and therefore, in practice, children with disabilities are often deprived of the rights and guarantees provided by the current legislation.

In Ukraine, there is no unified system of accounting for children's disability, which causes difficulties in studying this problem and the need to take measures to solve it.

In this regard, the article examines the current state of regulation of social protection of children with special needs as a result of the development of national legislation, traces the development of the concepts "person with disabilities", "social security", "social protection"; a comparative, formal-logical and systemic-structural analysis of the entire system of social protection for children with disabilities is carried out, and common features and specific features of various types of social protection are determined.

Key words: social assistance, a person with limited functional capabilities, disability, citizens with special needs, social work, developmental disabilities, integration.

Постановка проблеми. За час кардинальних соціально-економічних змін, що відбуваються в країні, традиційна державна політика з розв'язання проблем інвалідності та інвалідів, що мала місце в минулому, значною мірою втратила свою результативність. Зважаючи на це, в Україні зроблено певні кроки щодо формування законодавчої бази для вирішення проблем громадян з особливими потребами, яка спрямована на підвищення ефективності державної політики щодо цієї категорії громадян в сучасних соціально-економічних умовах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історія соціально-педагогічної допомоги дітям з обмеженими можливостями бере свій початок від традицій милосердя та благодійності, де протягом численних століть ключову роль відігравала церква. За минуле десятиліття, вивчення милосердя та благодійності як культурно-історичних передумов соціальної педагогіки та соціальної роботи отримали значну увагу в історико-соціальних та історико-педагогічних дослідженнях Л.В. Борщевської, І.Д. Звереві, А.В. Зібрової, І.Б. Іванової, С.М. Томчук, В.Є. Турчінської, М.М. Ульянової, Ю.К Шклярського та ін.

Мета статті – здійснити історичний екскурс вивчення питання надання соціально-педагогічної допомоги людям, зокрема дітям з особливостями психофізичного розвитку та особливостями їхньої інтеграції в соціум.

Виклад основного матеріалу. Аналіз досліджень свідчить, що в усіх європейських країнах, у тому числі й на теренах Давньої Русі, аж до Середньовіччя ставлення до дітей відрізнялося відсутністю гуманності. Батьки володіли своїми дітьми на власний розсуд, могли убити або продати в рабство хвору чи “зайву” дитину. Милосердя до дітей та опіка над ними, зокрема

над покинутими, почали поширюватися зі зміцненням християнської світоглядної позиції.

Основою такого ставлення стала одна з ключових заповідей християнства – любов до ближнього. Церква акцентувала увагу на милосерді як на шляху до спасіння душі людини. У слов'янських країнах любов до ближнього традиційно виявлялася у співчутті до страждальця, а її головною вимогою вважалась особиста милостиня. У слов'янських державах таких дітей розглядали як “божих люде” і оточували ауру святості. Наприклад, слова “святий” та “юродивий” на Русі були практично синонімами.

Суспільне опікування бідними дітьми з'явилося на ранніх стадіях розвитку Київської держави – у 966 році князь Володимир Святославович у своєму Уставі про православну церкву зазначає обов'язок церкви доглядати за бідними, убогими та юродивими. Перший притулок для дітей з'явився при Києво-Печерській Лаврі вже в XI столітті. На початку XII століття у “Навчанні князя Володимира Мономаха своїм дітям” ми знаходимо такі рядки: “Найбільше забувати бідних не дозволяйте, але якщо вам під силу, годуйте й надавайте сиротам, захищайте вдов, і не дозволяйте сильним знищити людину” (Богданова, 2016, с. 87).

Таким чином, милосердя та благодійність до дітей, особливо до покинутих, стали розповсюджуватися з укріпленням християнського світогляду. Ця тенденція була основою для розвитку соціальної педагогіки та соціальної роботи, які спираються на принципи милосердя та благодійності, розглядаючи їх як культурно-історичні передумови. У сучасному світі соціальні педагоги та соціальні працівники продовжують допомагати дітям, які опинилися в складних життєвих обставинах, відштовхуючись від тра-

дицій милосердя та благодійності, закладених нашими предками.

У Європі період інквізиції змінився на Ренесанс, який пропагував антропоцентричні підходи в усіх сферах суспільного життя та науки. Ставлення до аномальних дітей в громадській свідомості також перетворилося. В цей час виникають погляди гуманістичної медицини на психічно хворих. Філософи та педагоги цієї епохи також не забували про людей з психічними чи фізичними порушеннями. Я.А. Коменський вперше розглядає з педагогічної точки зору взаємозв'язок інтелектуального розвитку дитини з її поведінкою та виділяє типи розумового розвитку дітей (Радченко, 2013, с. 49).

У 1586 році статут Львівської братської школи закріплював, що “вчитель має навчати та любити всіх дітей однаково, як дітей заможних, так і сиріт, убогих, і тих, хто блукає вулицями, благаючи про прожиток”.

Упродовж еволюції людського суспільства, питання створення форм громадської опіки, лікування та, згодом, освіти дітей з обмеженими психофізичними можливостями виникало постійно. Обсяг такої допомоги залежав від численних чинників, зокрема стану економічного розвитку, продуктивних сил суспільства, виробничих відносин, політичного, морального, релігійного світогляду, рівня розвитку науки, охорони здоров'я, культури та освіти.

В історії розвитку соціальної допомоги людям з відхиленнями в розвитку можна виділити чотири основні етапи: монастирський, медичний, лікувально-педагогічний та етап інтеграції у суспільство (Капська, 2005; Тюптя, 2014).

Монастирський етап (X – середина XVIII ст.).

Допомога надавалася переважно через монастирі та церковні установи. Це відбувалося на основі релігійних переконань та милосердя до ближнього.

Історія опікунства дітей з психічними та фізичними вадами в Україні має глибокі коріння. Згадані офіційні документи, що сягають X століття, свідчать про відповідальність церкви за догляд за такими особами. Завдяки зусиллям князя Володимира Святославовича та прийняттю християнства, відбулась адаптація візантійських законів до українського контексту, які включали правила щодо опіки, майна та громадських прав осіб з вадами розвитку. Ціка-

вим є факт, що вже в XI столітті в Києво-Печерській лаврі діяв притулок для дітей, де, поряд з сиротами, хворими та убогими, перебували й діти з різними вадами розвитку. Утримання таких закладів забезпечувалося за рахунок коштів від княжих прибутків, які передавалися монастирям.

В X-XII століттях на території Київської Русі було створено заклади, які не лише опікувались дітьми з особливими потребами, але й навчали їх елементам грамоти, живопису, співу та різноманітних ремесел. Прийняття християнства в Київській Русі сприяло адаптації та запровадженню візантійських законів, які пізніше увійшли до складу громадських Кормчих книг. Ці закони регулювали становище осіб з різними обмеженнями, такими як сліпота, глухота, душевні розлади та інші порушення психічного розвитку, у сім'ї та суспільстві. Вони передбачали охорону майна та громадських прав таких осіб, а також встановлювали їхню відповідальність перед кримінальним законом.

А також, ці закони покликані були забезпечити правовий захист та соціальну опору для осіб з обмеженими можливостями, що забезпечували їм можливість відчувати себе повноцінними членами суспільства.

У XV-XVII століттях на території України поширення отримали “богодільні-шпитали”, які вважалися специфічними формами допомоги хворим та інвалідам. Завдання богодільень не було чітко визначеним, але вони приймали осіб з різними вадами, такими як каліки, людей з розумовими порушеннями, непрацездатних та інших, хто через певні обставини жили за рахунок суспільства. Однак, наявні форми опіки над дітьми та підлітками були недостатніми, оскільки їх діяльність в основному полягала в досить терпимому ставленні до таких осіб.

Медичний етап (XVIII – XIX ст.).

На території України медичний етап був періодом значних змін у ставленні до осіб з відхиленнями у розвитку. Основні напрямки розвитку медичної допомоги та освіти для таких осіб були забезпечені завдяки діяльності видатних українських медичних і педагогічних діячів, які досліджували та розробляли ефективні методики спеціальної педагогіки та реабілітації.

На цьому етапі в Україні було відкрито декілька спеціалізованих закладів, таких як інтернати, спеціальні школи та лікувально-

педагогічні установи, для дітей з різними психофізичними відхиленнями. Ці заклади пропонували індивідуальні програми лікування, корекційної педагогіки та соціальної адаптації, спрямовані на покращення якості життя та інтеграції осіб з відхиленнями у розвитку в суспільство.

Також у цей час в Україні було зроблено значний прогрес у розумінні та дослідженні причин та характеристик різних відхилень у розвитку, зокрема завдяки працям видатних українських вчених, медиків та педагогів.

На медичному етапі на території України почали формуватися перші законодавчі акти та нормативні документи, спрямовані на підтримку та захист прав осіб з відхиленнями у розвитку. Завдяки цьому, українське суспільство почало відноситися до цих осіб з більшим розумінням та повагою, що сприяло їхній інтеграції та соціалізації в суспільстві. Завдяки співпраці медичних та педагогічних спеціалістів, ставлення до осіб з відхиленнями у розвитку стало більш гуманним, а їх потреби та можливості стали враховуватися в плануванні навчально-виховного процесу та соціальної адаптації.

На цьому етапі в нашій країні також було зроблено важливі кроки у створенні системи професійної підготовки фахівців у галузі спеціальної освіти та соціальної роботи. Відбувалося впровадження наукових досягнень, зокрема з психології та педагогіки, у практику роботи з дітьми та дорослими з відхиленнями у розвитку. Серед них зазначимо училища для сліпих дітей, які діяли у Львові, Києві, Харкові, Одесі, Чернігові, Полтаві, Кам'янці-Подільському, а також навчально-виховні заклади для глухонімих, які на початку ХХ ст. функціонували на Харківщині (3 заклади), Чернігівщині, Катеринославщині, у Києві, Одесі, Сімферополі, Львові, Ужгороді, Чернівцях.

У результаті медичного етапу (XVIII – XIX ст.) на території України було створено підґрунтя для подальшого розвитку системи соціальної реабілітації та інтеграції осіб з відхиленнями у розвитку. Цей період забезпечив підвищення рівня наукової бази, розвитку методик корекційної педагогіки та забезпечення прав та можливостей для забезпечення якісної освіти та лікування для осіб з особливими потребами. Важливі здобутки цього етапу стали основою для подальшого розвитку соці-

альної реабілітації та інтеграції українського суспільства у наступні століття.

Лікувально-педагогічний етап (XX ст.).

Лікувально-педагогічний етап на території України характеризується розвитком науково-педагогічних досліджень, систематизацією та класифікацією знань про відхилення в розвитку, а також впровадженням спеціальних підходів до роботи з дітьми з особливими потребами.

На початку ХХ століття було створено перші навчальні заклади та спеціальні установи для дітей з відхиленнями у розвитку, такі як школи для глухих, сліпих та розумово відсталих. Під час радянського періоду, освітні реформи сприяли подальшому розвитку спеціальної освіти та роботи з дітьми з особливими потребами.

Під час лікувально-педагогічного етапу в Україні було створено науково-дослідні та методичні центри, що сприяли розвитку спеціальної педагогіки та підготовці кваліфікованих фахівців. Відбулося розширення мережі спеціальних навчальних закладів та впровадження інклюзивної освіти.

Цей етап передбачав підготовку фахівців з різних галузей – від медичних працівників до педагогів та соціальних працівників, які мали спеціалізацію у роботі з особами з відхиленнями у розвитку. Вони використовували комплексний підхід, що включав медичні, педагогічні, психологічні та соціальні методи допомоги та реабілітації.

У другій половині ХХ століття українські спеціалісти продовжували розвивати методики та техніки роботи з дітьми з особливими потребами, враховуючи зміни суспільних умов та здобутки світової науки. Спеціальні педагоги й психологи почали активно впроваджувати індивідуальні підходи, що враховували особливості розвитку кожної дитини. Розвиток інклюзивної освіти став одним з важливих напрямків реформування системи освіти в Україні.

На лікувально-педагогічному етапі зроблено значні зусилля для забезпечення рівноправного доступу дітей з особливими потребами до освіти та соціальної адаптації. Відбулося розширення мережі спеціальних навчальних закладів, створення реабілітаційних центрів та ресурсних кімнат, запровадження інклюзивного навчання та інтегрованого навчання.

Загалом, лікувально-педагогічний етап в Україні відіграв важливу роль у становленні

сучасної системи допомоги та реабілітації осіб з відхиленнями у розвитку. Він сприяв розвитку науково-педагогічних досліджень, підготовці кваліфікованих фахівців, створенню спеціальних установ та закладів, а також формуванню більш гуманного ставлення до осіб з особливими потребами в українському суспільстві.

Сучасний етап – від ізоляції до інтеграції в Україні характеризується переходом від ізольованого ставлення до осіб з особливими потребами до їх інтеграції в суспільство. Цей етап включає такі ключові моменти:

Законодавчі зміни: У 1990-х роках Україна прийняла ряд законів, спрямованих на захист прав людей з інвалідністю та їхнє включення в суспільне життя. Основними документами є Закон України "Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні" (1991 р.) та Закон України "Про освіту" (1996 р.), який вперше передбачав інклюзивну освіту.

Інклюзивна освіта: Реформи в освітній системі України включають розширення доступності інклюзивної освіти для дітей з особливими потребами. Це дозволяє їм відвідувати загальноосвітні школи разом з однолітками без особливих потреб, а також отримувати індивідуальну підтримку та допомогу.

Розвиток реабілітаційних та соціальних послуг: На сучасному етапі в Україні активно розвиваються реабілітаційні центри, психолого-медико-педагогічні консультації, соціальні послуги для дітей з особливими потребами та їхніх сімей. Ці послуги спрямовані на забезпечення повноцінного життя осіб з інвалідністю та їхньої інтеграції в суспільство.

Залучення громадськості: Важливим аспектом сучасного етапу є активізація ролі громадських організацій та волонтерів у підтримці та реабілітації осіб з особливими потребами. На допомогу приходять різноманітні НГО, благодійні фонди та ініціативні групи, які організують різні проекти, спрямовані на підтримку, соціальну адаптацію та забезпечення рівних можливостей для людей з інвалідністю.

Міжнародна співпраця: Сучасний етап від ізоляції до інтеграції також включає активізацію міжнародної співпраці. Україна приєдналася до Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю, що стало важливим кроком у впровадженні міжнародних стандартів у цій сфері. Крім того, Україна співпрацює з різними міжнародними

організаціями та фондами, які допомагають у реалізації проектів, спрямованих на поліпшення якості життя осіб з інвалідністю.

Зміна стереотипів: Одним з ключових завдань сучасного етапу є боротьба зі стереотипами та дискримінацією осіб з особливими потребами. З метою формування толерантного ставлення до таких осіб у суспільстві проводяться освітні програми та соціальні кампанії, які мають на меті забезпечити рівні можливості для всіх громадян (Зверева, 2015).

В цілому, сучасний етап від ізоляції до інтеграції в Україні свідчить про значні зрушення у ставленні до осіб з особливими потребами та їхньої інтеграції в суспільство. Це процес, який вимагає подальших зусиль з боку держави, громадськості та кожного громадянина, щоб забезпечити повноцінне життя та рівні можливості для осіб з особливими потребами.

Сучасний етап від ізоляції до інтеграції в Україні відображає поступове зміцнення прав та можливостей осіб з особливими потребами, а також важливість забезпечення їхнього повноцінного участі у суспільному житті. Це процес, який вимагає координованих зусиль від усіх рівнів управління, освітніх та медичних установ, громадськості та кожного громадянина. За допомогою різноманітних ініціатив та проектів, співпраці з міжнародними партнерами та впровадження передового досвіду в області соціальної інтеграції, Україна рухається вперед у створенні суспільства, де кожна людина має можливість реалізувати свій потенціал незалежно від своїх особливостей.

Висновки. Незважаючи на значні досягнення в інтеграції осіб з особливими потребами, в Україні все ще є досить велика кількість викликів та проблем, які потребують вирішення на різних рівнях. Основні проблеми пов'язані з інтеграцією дітей із особливими потребами в суспільство включають: недостатність ресурсів; стереотипи та дискримінація; недостатня інклюзивна освіта; психологічні та емоційні проблеми; відсутність професійної підготовки; недостатнє законодавство та фінансування; недостатня координація між установами; розвиток партнерства між державою, громадою та батьками.

Для вирішення цих проблем необхідно вжити комплекс заходів на різних рівнях – від державної політики до місцевих ініціатив.

Важливо забезпечити належне фінансування, створити ефективні законодавчі акти та надати ресурси для реалізації програм інтеграції дітей з особливими потребами. Це включає підвищення кваліфікації спеціалістів, що працюють

з дітьми з відхиленнями в розвитку, забезпечення шкіл та інших установ необхідним обладнанням та матеріалами, а також розвиток міждисциплінарного підходу до роботи з дітьми з особливими потребами.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Богданова І. М. Соціальна педагогіка: навчальний посібник. Харків: Бурун Книга, 2016. 160 с.
2. Зверєва І. Д. Соціальна робота з людьми з особливими потребами. *Практична психологія та соціальна робота*. 2015. № 6. С. 33–46.
3. Капська А. Й. Соціальна робота: навчальний посібник. Київ: Центр навчальної літератури, 2005. 328 с.
4. Радченко М. Л. Особистісна саморегуляція дорослих у сім'ях з розумово відсталими дітьми-інвалідами: Автореф. дис. канд. психол. наук: 19.00.01 / Інститут психології ім. Г.С. Костюка АПН України. Київ, 2013. 18 с.
5. Тюття Л. Т. Соціальна робота (теорія і практика). Навч. посіб. для студентів вищих навчальних закладів. Київ: ВМУРОЛ «Україна», 2014. 408.

REFERENCES:

1. Bohdanova, I.M. (2016). *Sotsialna pedagogika [Social pedagogy]: navch. posib.* Kharkiv : Burun Book. 160 [in Ukrainian].
2. Zvereva, I.D. (2015). *Sotsialna robota z liudmy z osoblyvymy potrebamy [Social work with people with special needs]. *Practychna psykholohiia i sotsialna robota*. 6. 33–46* [in Ukrainian].
3. Kapska, A.Y. (2005) *Sotsialna robota (teoriia i pkyka) [Social work: a study guide]: navch. posib.* Kyiv: Tsentri navchalnoi literatury. 328 [in Ukrainian].
4. Radchenko, M.L. (2013). *Osobystisna samoreguliatysia doroslykh u simiakh z rozumovo vidstalymy ditimy-invalidamy [Personal self-regulation of adults in families with mentally retarded disabled children]: avtoref. dys. ... kand. psychol. nauk: 19.00.01. K. 18* [in Ukrainian].
5. Tyutya, L.T. (2014). *Sotsialna robota (teoriia i pkyka) [Social work (theory and practice): navch. posib. dlia stud. vshch. navch. zakl. K. : VMUROL «Ukraina». 408* [in Ukrainian].